

ANNA LENARTOWICZ-ZAGRODNA

ORCID: 0000-0001-8500-6476

Uniwersytet Łódzki, Łódź

anna.zagrodna@uni.lodz.pl

Zależności językowe między trzema edycjami Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku (zjawiska leksykalne i składniowe)

Słowa kluczowe

polszczyzna XVI wieku, wczesnorenesansowe przekłady Biblii na język polski, Księga Tobiasza

Keywords

Polish language of the 16th century, early Renaissance translations of the Bible into Polish, Book of Tobit

Wprowadzenie

Mimo licznych badań językoznawczych prowadzonych nad dawnymi przekładami całej Biblii lub jej pojedynczych ksiąg, nadal nie mamy pełnej wiedzy o zależnościach między nimi. Kompletnej wiedzy w tym zakresie z pewnością nigdy nie uzyskamy z powodu niemożności określenia, ile i jakie zabytki literatury biblijnej istniały, które bezpowrotnie przepadły, a które czekają na odkrycie. Pozostają jednak i takie teksty, które do tej pory nie zostały przebadane, choć dostęp do nich jest powszechny¹. Jedną z ksiąg biblijnych, której

---

¹ Wykaz zabytków literatury biblijnej wraz z informacjami o miejscu ich przechowywania zob. Rajmund Pietkiewicz, *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim*, t. I: *Od początku do 1638 roku* (Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 2016).

kilku wydań opublikowanych w dobie staropolskiej nie przeanalizowano pod względem wzajemnych relacji językowych, jest Księga Tobiasza².

Wśród powstałych do końca XVI wieku i bazujących na tekście łacińskim przekładów tej księgi należy wymienić translacje wchodzące w skład Biblii: królowej Zofii, Jana Leopolda oraz Jakuba Wujka. Zamieszczono ją również jako apokryf w Bibliach brzeskiej i nieświeskiej, przy czym dla tych tłumaczeń podstawę stanowiły przede wszystkim oryginały grecki i hebrajski (Wulgata zaś w niewielkim stopniu³).

Obok niesamoistnych, wchodzących w skład pełnych wydań Biblii przekładów Księgi Tobiasza ukazała się również translacja będąca odrębnym przedsięwzięciem drukarskim. To anonimowe dzieło zachowało się do naszych czasów w trzech edycjach: z 1539 roku jako *Tobias patriarcha Starego Zakonu z łacińskiego języka na polski nowo a pilnie przełożony* anonimowego autora (jest to druk oficyny Macieja Ostrogórskiego *vel* Szarfenberga) oraz z 1540 i 1545 roku jako *Tobiasz z łacińskiego języka na polski przełożony* (są to odpowiednio druki oficyn Heleny Unglerowej i Marka Szarfenberga). Samoistna translacja poprzedziła więc wydania *Tobiasza* w ramach Pisma Świętego, jest zatem chronologicznie pierwszą z drukowanych przekładów tej księgi biblijnej.

Czas powstania oraz potwierdzona trzykrotną edycją poczytność translacji nieznanego autora rodzą pytanie, czym różnią się od siebie wydania tegoż dzieła oraz jakie są między nimi relacje. W niniejszym opracowaniu skupimy się na zależnościach leksykalnych i składniowych między trzema wydaniami *Tobiasza*⁴, co pozwoli na sformułowanie wniosków na temat kulisów powstania tego zabytku. Podstawą materiałową uczyniono wyłącznie teksty przekładu; pominięto natomiast partie spoza korpusu biblijnego, w które zaopatrzone wszystkie wydania – modlitwy o dobre małżeństwo i o bezpieczną podróż oraz streszczenia rozdziałów.

Edycja z 1540 wobec edycji z 1545 roku

Edycje Heleny Unglerowej oraz Marka Szarfenberga pozostają w bliskim związku. Zaledwie pięć razy wystąpiły między nimi rozbieżności leksykalne o charakterze ilościowym

² Zabytku nie wykorzystano m.in. do analizy zależności między Biblią Leopolda a wcześniejszymi przekładami Pisma Świętego, zob. np. Elżbieta Belcarzowa, *Polskie i czeskie źródła przekładu Biblii Leopolda* (Kraków: Lexis, 2006). Edycję pierwszą wymienia się w spisie tekstów źródłowych SPXVI.

³ Rajmund Pietkiewicz, *W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”. Recepcja zachodnioeuropejskiej hebraistyki w studiach chrześcijańskich w Rzeczypospolitej doby renesansu* (Wrocław: Wydawnictwo Papieskiego Wydziału Teologicznego), *Rozprawy Naukowe PTW we Wrocławiu*, 86 (2011): 257–261; tenże, „«Hebraica veritas» in the Brest Bible”, *Reformation and Renaissance Review* 17 (2015), 1: 44–62.

⁴ W innym miejscu opracowano relacje między trzema edycjami *Tobiasza* na poziomie grafii, fonetyki i fleksji.

(*putaret orationem suam exaudiri* (4, 1)⁵ → 1540: *żeby jego modlitwa miała być wysłuchana*⁶ / 1545: *żeby modlitwa miała być wysłuchana*; (6, 9)⁷ → *żość godzi sie ku pomazaniu oczu / żość godzi sie pomazaniu oczu; in tertiam et quartam generationem* (9, 11) → *do trzeciego i czwartego pokolenia / do trzeciego i do czwartego pokolenia; coepit autem contristari nimis ipse et Anna uxor eius cum eo* (10, 3) → *począł sie smucić bardzo on i Anna żona jego z nim / począł sie smucić bardzo i Anna żona jego z nim; et nunc misit me Dominus ut curarem te et Sarram [...] liberarem* (12, 14) → *posłał mie Pan, żeby cię uzdrowił, a Sarę [...] iżebych wybawił / posłał mie Pan, żeby cię uzdrowił, a Sarę [...] wybawił*). Warto podkreślić, że przesunięcia ilościowe ograniczają się wyłącznie do zaimków (2 razy), przyimków (2) oraz słowa posiłkowego (1), zatem części mowy, które nie niosą ze sobą zmian treściowych i nie wpływają w znacznym stopniu na wartość języka konfrontowanych edycji.

Różnice leksykalne o charakterze jakościowym, polegające na wprowadzeniu przez redaktorów różnych wyrazów, również mają status wyjątkowy i marginalne znaczenie – zarejestrowano je bowiem trzykrotnie i znów tylko w obrębie niesamodzielnych części mowy (*Bo / Bowiem; jako / jakoby; a / i*).

Ponadto kilkakrotnie odnotowano zmiany formy fleksyjnej – m.in. osoby, liczby, czasu bądź przypadku gramatycznego – powodujące niewielkie przesunięcia w wymowie tekstu⁸ (np. *mandata eius custodierit* (2, 13) → *przykazanie jego chował / przykazania jego chował; cum redieris restituum tibi mercedem tuam* (5, 14) → *gdy wroci się, dam ci myto twoje / gdy wrocisz się, dam ci myto twoje; obsecro te* (2 razy: 6, 7; 9, 3) → *Proszę cie na nadwysze / Proszę cie nad nawysze; dixit illis Raguhel* (7, 4) → *Rzekł tedy jem [im – A.L.Z.] Raguel / Rzekł tedy jemu Raguel*), a także jednokrotnie zmianę szyku (*mogł umrzeć / umrzeć mógł*).

W ogólnym ujęciu można więc uznać różnice między analizowanymi *Tobiaszami* za nieistotne, a na podstawie ich jakości i liczby stwierdzić, że redaktor edycji z 1545 roku posługiwał się wydaniem Unglerowej, przy czym dokonane przez niego modernizacje mają wymiar kosmetyczny. Nie budzi więc wątpliwości, że druk Marka Szarfenberga stanowił wznowienie edycji *Tobiasza* Unglerowej.

⁵ Podając lokalizację (rozdziały i wersety) cytatów, posługiwano się numeracją łacińskiego tekstu Biblii, ponieważ polskie edycje jej nie zawierają. Cytaty łacińskie pochodzą z tzw. Biblii stuttgarckiej – Robert Weber, Roger Gryson, red., *Biblia Sacra Vulgata. Editio quinta* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007) – udostępnionej na stronie Niemieckiego Towarzystwa Biblijnego, dostęp 18.09.2018, www.bibelwissenschaft.de/online-bibeln/biblia-sacra-vulgata.

⁶ W cytowanych przykładach rezygnuje się z oryginalnego zapisu, ponieważ leksemy z edycji drugiej i trzeciej, mimo identycznego brzmienia, mają inną grafię. Celem tego opracowania jest zaś ukazanie różnic na innych poziomach języka.

⁷ Brak tego wersetu w ekscerpowanej wersji łacińskiej Wulgaty. Fragment 6, 9 w tzw. Biblii klementyńskiej ma brzmienie: *Et fel valet ad unguendos oculos* (Michael Hetzenauer, red., *Biblia Sacra vulgatae editionis: Sixti V Pont. Max. Iussu Recognita et Clementis VIII Auctoritate Edita* (Ratyżbona–Rzym: Sumptibus et typis Friderici Pustet, 1914), dostęp 18.09.2018, <http://www.sacredbible.org/vulgate1914>).

⁸ Ten rodzaj różnic separuje się od zmiany wariantu fleksyjnego, rozumianego jako wybór jednej z obocznych postaci gramatycznych o identycznym znaczeniu, np. końcówki miejscownika liczby mnogiej *-och* lub *-ach*.

Edycja z 1539 roku wobec edycji z lat 1540 i 1545

Między edycjami późniejszymi a *Tobiaszem* z 1539 roku zachodzi znacznie więcej różnic. Mają one zarówno charakter jakościowy, jak też ilościowy.

1. Różnice jakościowe

Wielokrotnie (około 20 razy) odnotowano różnice polegające na wprowadzeniu innych części mowy lub innych formacji słowotwórczych, przy jednoczesnym zachowaniu tego samego tematu oraz liczby słów, np.: *conscriptionem coniugii* (7, 16) → *spisanie małżeństwa / spiszek małżeństwa*⁹; *fugiens nudus latuit* (1, 3) → *uciekwszy nago zataił się / ucieklszy nagi zataił się*; *gaudebunt in ea omnes adorantes regem Israhel* (14, 9) → *będą się weselić w nim wszyscy krolowie ziemie, kłaniajcie się krolowi / będą się weselić w nim wszyscy krolowie ziemie, kłaniający się krolowi*; *indica mihi* (5, 16) → *daj znać / daj znak*; *sim unicus parentibus* (6, 15) → *jestem jedyny u rodziców / jestem jedynak u rodziców*; *unam ex ancillis* (8, 15) → *jedną z dziewczeczek / jedną z dziewczek*; *iecore piscis* (6, 19) → *wątrobę rybną / wątrobę rybią*; *adiuramentum* (9, 5) → *poprzysiężenia / poprzysięgnięcia*; *gaudentes* (11, 20) → *weselący się / weseląc się*; *congratulantes* (11, 20) → *radujący się / radując się*. Analizując przykłady, można uogólniając stwierdzić, że redaktor edycji pierwszej zdecydował się na formy bliższe duchowi ówczesnej polszczyzny – stąd obecne są w jego *Tobiaszu* deminutiwum (*dzieweczka*) oraz młodsze słowotwórczo i semantycznie formacje (np. *poprzysiężenie* zamiast *poprzysięgnięcie*, którego nie notuje się w żadnym historycznym słowniku, bądź odmiennie imiesłowowy czasu teraźniejszego *weselący się* i *radujący się* użyte zamiast imiesłowów nieodmiennych *radując się* i *weseląc się*, pełniących tę samą funkcję składniową, ale genetycznie w tej roli starszych¹⁰); natomiast późniejsi redaktorzy kierowali się wiernością wobec źródła, które motywowało większość dokonanych przez nich wyrobów gramatycznych (np. *nudus* to przymiotnik *nagi*, nie przysłówki *nago* – jak widnieje w edycji z 1539 roku; *gaudentes* to participium praesentis activi w nominativie pluralis, zatem imiesłowowy przekład *kłaniający się* jest stosowniejszy niż czasownikowa postać *kłaniajcie się*).

Blisko 40 razy pojawiły się różnice wynikające z wyboru leksemów lub form słowotwórczych zbudowanych w oparciu o inne tematy, np. *nuntiat* (2, 3) → *powiedział / oznajmił*; *tremore* (3, 6) → *z bojaźnią / z drżeniem*; *te* (12, 3) → *tobie / rybie*¹¹; *dicentes* (2, 8; 2, 17) → *mówiąc / rzekąc*; *iactasset se* (2, 10) → *położył się / porzucił się*; *exemplum* (2, 12) → *przykład / wzor*; *sinceriter* (3, 5) → *prawie / szczyrze*; *indico* (4, 21) → *Opowiadamci*

⁹ O ile nie zaznaczono inaczej, przed ukośnikiem podaje się wariant obecny w edycji z 1539 r., po ukośniku – w edycjach z 1540 oraz 1545 r. (ze względu na daleko idące podobieństwa między edycjami z 1540 i 1545 r. będzie się je traktować jako jeden tekst w konfrontacji z wydaniem z 1539 r.).

¹⁰ Teresa Sokołowska, *Funkcje składniowe imiesłowów nieodmiennych w języku polskim XVII wieku* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1976).

¹¹ Przykład omówiony zostanie w dalszej części artykułu.

/ *Oznajmując; masculum* (6, 11) → *otroka / mężczyzny; promittas* (7, 10) → *przyrzeczesz / obiecasz; vadas* (9, 3) → *idź / jedź; cruciatur* (10, 9) → *smęci się / żurzy się; inreprehensibilem* (10, 13) → *powolną / nienaganną; opera* (12, 7) → *uczynki / skutki 3 razy; flagellas* (13, 2) → *karzesz / biczujesz; ab omni fornicatione* (4, 13) → *od wielkiej psoty / od wszelkiej psoty; dum infantulus esses* (4, 21) → *pokiś jeszcze był młody / pokiś jeszcze niemowlątkiem był; cumque profecti essent* (5, 23) → *A gdy poszli / A gdy tachęli; invadet me* (6, 3) → *bieży na mię / ciecze na mię; equus et mulus* (6, 17) → *jako koń i muł / jako koń albo muł; huic similiter accideret* (7, 11) → *temu także się nie stało / temu równie się nie stało; in supercilio montis* (11, 5) → *na końcu gory / na krawędzi gory; rapiebat* (2, 9) → *brał / chwycił; ab infantia* (1, 10) → *w młodości / od niemowlęstwa; in probatione* (3, 21) → *w zasmuceniu / w trapieniu; non libidine mea consensi suscipere* (3, 18) → *nie dla lubości przyzwoliłam mieć / nie z chucim przyzwoliła mieć; orare cum lacrimis* (3, 1) → *modlić płaczkliwie / modlić ze łzami.*

Część z wyekscerpowanych rozbieżności wynika zapewne z poszukiwania właściwego wariantu stylistycznego – widać to zwłaszcza w przykładach, gdzie dochodzi do wymiany leksemów synonimicznych, ale różniących się proveniencją, dawnością czy też zakresem lub frekwencją występowania w XVI-wiecznej polszczyźnie (np. *bojaźń* 1120 razy¹² a *drżenie* 123, *przyrzec* 116 a *obiecać* 1082, *mówić* 19 798 a *rzec* 11 920, *lubość* 50 a *chuć* 582, *zasmucenie* 53 a *trapienie* 144, *przykład* 1879 a *wzor* 210). Dość charakterystyczne na tym tle są wymiany w parach *smęcić się* 61 a *żurzyć się* 0 oraz *pojść* 2328 a *tachnąć się* 2, ponieważ leksemy obecne w edycjach późniejszych to archaizmy. Pochodzący od *żurzyć* ‘gniewnie wymyślać, łajać’ (Sstp) czasownik *rozżurzyć się* ‘pobudzać do gniewu, drażnić’ (Sstp) uznano za archaiczny już w *Psalterzu floriańskim*¹³ (warto zwrócić uwagę, że średniowieczne znaczenie nie pokrywa się ze znaczeniem użytym w *Tobiaszu*, gdzie stanowi ekwiwalent łacińskiego *crucior* ‘męczyć, katować się, pastwić, znęcać się’). Bohemizm *tachnąć* ‘iść, jechać, ciągnąć’ z kolei notuje jednostkowe poświadczenia w Sstp, a o jego wychodzeniu z użycia może dodatkowo świadczyć fakt, że zecerzy mieli wątpliwość, jak należy go zapisać – w edycji z 1540 roku widnieje jako *tachęli*, zaś w edycji z 1545 roku jako *tachęli*.

Co ciekawe, wiele z wynotowanych rozbieżności leksykalnych stanowią pary, funkcjonujące w ówczesnej polszczyźnie jako synonimiczne szeregi wyrazowe, które niejednokrotnie do innych tekstów, w tym również biblijnych, wprowadzano łącznie¹⁴. Zatem

¹² Dane frekwencyjne podano za SPXVI, dostęp 24.09.2018, spxvi.edu.pl.

¹³ Danuta Kowalska, *Styl „Psalterza floriańskiego” na tle porównawczym* (Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2003), 65–66.

¹⁴ Zob. m.in. Danuta Biełkowska, „Szeregi wyrazowe w przekładzie Biblii Leopolda (z problemów kształtowania się synonimii staropolskiej)”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Językoznawczego*, 39 (1994): 7–15; Elżbieta Umińska-Tytoń, „Kadź czyli zolnica. Z zagadnień stylu prozy użytkowej”, w: *Studia z historii języka polskiego i stylistyki historycznej ofiarowane Prof. Halinie Wiśniewskiej na 50-lecie Jej pracy naukowo-dydaktycznej*, red. Czesław Kosyl (Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2001), 225–230; Rafał Zarębski, „Szeregi synonimiczne w badaniach stylistycznego zróżnicowania

na przykład w edycji pierwszej pojawia się tylko leksem *powiedział*, a w kolejnych dwu zaś wyłącznie *oznajmił*, natomiast w Biblii Leopolity, a także w *Postylli* Reja wyrazy te zapisano wspólnie (odpowiednio: *oznajmiał i powiadał; oznajmiać a opowiadać*). Podobnie rzecz wygląda m.in. z parami typu: *ciec* oraz *bieżyć, krawędź* oraz *koniec, chuć* oraz *lubość, przykład* oraz *wzor* czy *biczować* oraz *karać* – zaszerogowanymi odpowiednio przez Jana Mączyńskiego (*Ciekę albo byżę imo; Margineus et Marginalis, Co ná końcu / brzegu / kráwędzi á kráyu yeŃi*)¹⁵, Piotra Skargę (*W tym wiele mlódych ludzi przychodząc na miejsce ono fromotne / złe chući fwe y lubości chćieli wypełnić*), Erazma Glicznera (*byorąc przykład á wzor z infŃyeh rzeczy Ńtworzonych*), a także anonimowego autora *Historii rzymskich* (*Ten rycerz ieŃći rozum ktory ćie ma kárác y biczówác*).

W żadnym z analizowanych *Tobiaszów* nie notuje się zamieszczania dubletów synonimicznych jako ekwiwalentów dla pojedynczych leksemów łacińskich. Stan ten może być jednym z argumentów w toczącej się dyskusji nad przyczyną i zasadnością inkrustowania dawnych tekstów szeregami wyrazowymi – czy to z chęci oddania pełnego znaczenia obfitych semantycznie leksemów łacińskich, które nie miały wystarczająco pojemnych odpowiedników w polszczyźnie, czy to z powodu hołdowania ówczesnej manierze stylistycznej¹⁶. Za drugim wariantem przemawiałby fakt, że werbalna technika przekładu biblijnego uniemożliwiała tłumaczowi *Tobiasza* popisy retoryczne (w przeciwieństwie do przytoczonych wyżej tekstów innych autorów, które, choć w większości nie stanowiły tłumaczeń z łaciny, to jednak zawierały szeregi), a jednocześnie narzucała gorset liczebności słów, zmuszając tłumacza/redaktora do wyboru najlepszego z dostępnych wariantów translatorskich. Ta ilościowa dyscyplina przestrzegana jest w *Tobiaszach*, co dowodzi ponadto – wbrew opinii dawnych badaczy o niedołęstwie wczesnorenesansowej polszczyzny – że leksem polskie musiały być w oczach autora pełnowartościowymi semantycznie odpowiednikami słów łacińskich.

Niektóre różnice leksykalne należy też tłumaczyć poszukiwaniem adekwatnego wariantu translatorskiego (np. *vado: iść* a *jechać*, *iacto: położyć się* a *porzucić się*, *flagello: karać* a *biczować*, *rapio: brać* a *chwytac*, *omnis: wielki* a *wszelki*, *is: syn* a *on*). Zwraca przy tym uwagę, że w edycjach Unglerowej i Marka Szarfenberga dobierane są zwykle takie leksemy, które stanowią kalkę słowotwórczą lub ekwiwalent podstawowego, pierwszego znaczenia słowa łacińskiego.

dawnej polszczyzny (na przykładzie *Podróży do Ziemi Świątej, Syrii i Egiptu* M.K. Radziwiłła «Sierotki»), w: *Staropolskie Spotkania Językoznawcze*, t. 1: *Jak badać teksty staropolskie*, red. Tomasz Mika i in. (Poznań: Wydawnictwo Rys, 2015), 231–245; tenże, „Nagromadzenia leksemów współfunkcyjnych jako element stylu XVI-wiecznej prozy pamiętnikarskiej (na materiale diariusza Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła)”, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Językoznawczego*, 61 (2015): 281–296.

¹⁵ Cytaty z dzieł XVI-wiecznych podano za SPXVI.

¹⁶ Zob. m.in. Ewa Woźniak, „O funkcji szeregów synonimicznych w dawnych polskich tekstach prawnych”, *Poradnik Językowy*, 7 (2018): 75–84.

Przykładem może tu być rozdział w tłumaczeniu łacińskiego leksemu *tremor*, który w średniowiecznych przekładach biblijnych oddawano zwykle albo jako *bojaźń*, albo jako *drżenie*¹⁷. Redaktor z 1539 roku wybrał wariant pierwszy, redaktor Unglerowej wprowadził zaś wariant drugi (3, 6), który bliższy jest semantyce podstawy, pochodzącej od czasownika *tremo*, *-ere* o prymarnym znaczeniu ‘trząść się, drżeć’. Podobnie łacińskiemu *rapio*, *-ere*, wskazującemu na impulsywne działanie, bliższe jest *chwytać* niż *brać* (2, 9), zaś czasownikowi *iacto*, *are* oznaczającemu ‘raz po raz rzucać, gwałtownie rzucać’ – *porzucić się* niż *położyć się* (2, 10). Kalką słowotwórczą łacińskiego przymiotnika *inreprehensibilis* (in ‘nie’ + *reprehensibilis* ‘zasługujący na naganę, naganny’) jest natomiast przymiotnik *nienaganny* (10, 13), wprowadzony w miejsce obecnego w *Tobiaszu* z 1539 roku synonimu *powolny*. Tekstem łacińskim podyktowana jest też zmiana przysłowka *placziwie* na wyrażenie przyimkowe *ze łzami*, odpowiadające łacińskiemu *cum lacrimis* (3, 1).

Niekiedy ściśle podążanie za oryginałem powoduje, że w późniejszych edycjach preferuje się podstawowe znaczenie słownikowe, choć kontekst dopuszczałby lub nawet nakazywał rezygnację z tej ścieżki. Oto przykłady: odpowiednikiem dla leksemu *infantia*, pochodzącego od negującej partykuły *in* i czasownika *for, fari* ‘mówić’, jest tu analogicznie zbudowany z *nie* + *mówić* leksem *niemowlęstwo* (w znaczeniu takim jak współcześnie). Treść fragmentu, w którym został obsadzony – mianowicie *genuitque ex ea filium [...] ab infantia timere Deum docuit et abstinere ab omni peccato* (1, 10) → *miał z nią syna [...] ktorego od niemowlęstwa bać się uczył Boga i wstrzymawać się od wszelkiego grzechu* – nakazywałaby w owej *infantii* widzieć raczej *dzieciństwo* (w odnośnym miejscu *Tobiasz* z 1539 r. notuje leksem *młodość*).

W innym miejscu (7, 8–9) redaktorzy późniejszych wydań wprowadzili leksem *obiad* (definiowany w *Słowniku staropolskim* jako ‘główny posiłek gorący, spożywany koło południa’, zaś w SPXVI jako ‘główny posiłek spożywany około południa’), mimo że werset wyżej ten sam posiłek został oddany jako *kołacyja* (SStp ‘uczta, biesiada’; SPXVI ‘uczta, biesiada, posiłek podawany zazwyczaj w porze popołudniowej lub wieczornej’). Zgadza się to co prawda ze źródłem, gdzie odpowiednio pojawiają się gerundium *prandendum* (*prandium* to 1) ‘śniadanie spożywane koło południa i złożone z zimnych lub gorących potraw mięsnych’; 2) ‘posiłek w ogóle’) oraz rzeczownik *convivium* (‘wspólna biesiada’), ale zaciemnia przekaz, ponieważ nie wiadomo, o którym posiłku rzeczywiście jest mowa – południowym czy wieczornym. Redaktor pierwszej edycji *Tobiasza* uporał się z problemem, rezygnując z leksemu *obiad* na rzecz *pokarm*.

Zaobserwowaną tendencję potwierdza również wymiana rzeczownika *otrok* ‘młody mężczyzna, młodzieniec, chłopiec, dziecko płci męskiej’ na *mężczyzna* ‘człowiek płci męskiej, tak dorosły, jak dziecko’, który bliższy jest źródłowemu *masculus* (‘mężczyzna, samiec’), choć w towarzyszącym kontekście (*ten ma corkę imieniem Sara, ale ani otroka*

¹⁷ Znaczenia łacińskich leksemów podaje się za: Marian Plezia, red., *Słownik łacińsko-polski* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007), t. I–V.

/ *mężczyzny, ani dziewczki żadnej nie ma krom jej* 6, 11) lepiej sens oddaje leksem z edycji pierwszej.

Notujemy również przykład zburzenia w *Tobiaszach* z 1540 i 1545 roku polskiej frazeologii w efekcie dochowania wierności wobec źródła: *plorans super collum eius* (7, 6) → *placząc nad głową jego / placzący nad szyją jego*.

Dość nietypowa wśród zarejestrowanych w tej grupie różnic wydaje się zamiana obecnej w edycji pierwszej formy *tobie* (w kontekście *i tobie to sprawił iże widzisz*) na *rybie* (1540 + 1545: *i rybie to sprawił iże widzisz*). Porównanie z tekstem łacińskim (*te quoque fecit videre* 12, 3) jednoznacznie wskazuje, że redaktorzy *Tobiasza* z 1540 oraz 1545 roku popełnili błąd. Rodzi się więc pytanie, dlaczego omyłka ta pojawiła się w późniejszych edycjach, choć w pierwszej przekład jest zgodny z łaciną.

Działania redaktorskie motywowane przywiązaniem do tekstu źródłowego zaobserwowano również na poziomie syntaktyki, stanowiącej podłoże dla grupy liczącej około 20 przykładów różnic. Mają one jednak niejednorodny charakter.

Około 10 razy doszło między edycjami do zmiany szyku, np. *sepeliebat ea* (2, 9) → 1539: *pochował je / 1540 + 1545: je pochował; quia non licet nobis* (2, 21) → *bo nie godzi się nam / bo się nam nie godzi; ut recipias ea* (5, 4) → *je wziął / wziął je; rogat ut introiret ad eum* (5, 10) → *prosił żeby do niego wszedł / prosił żeby wszedł do niego; vixit annis quadraginta duobus* (14, 1) → *był żyw czterdzieści lat / był żyw lat czterdzieści; timere Deum docuit* (1, 10) → *uczył się Boga bać / bać się Boga uczył; oculorum lumen amisit* (14, 3) → *był przywocon wzrok / był wzrok przywocon; nec a te avertatur* (4, 7) → *nie odwróci się / sie nie odwróci; gaudium tibi semper sit* (5, 11) → *wesele niech będzie tobie zawždy / wesele niech tobie będzie zawždy*. Zwraca uwagę, że częściej za kolejnością wyrazów łacińskich podążają redaktorzy edycji drugiej i trzeciej.

Do modyfikacji tylko w niewielkim stopniu różnicujących język pierwszej edycji *Tobiasza* od dwu kolejnych zaliczyć można również zastosowanie innej liczby lub innego przypadku gramatycznego (część zaobserwowanych różnic wynika z zastosowania konstrukcji analitycznych z przyimkiem lub konstrukcji syntetycznych), np. *prout poterat de facultatibus suis* (1, 19) → *według możności majątności / według możności z majątności; his et aliis huiusmodi verbis exprobrabat* (2, 23) → *te i insze słowa wymiatała / tymi i inszymi słowami wymiatała; parari epulas omnibus vicinis suis et cunctis amicis* (8, 22) → *uczynić gody na wszytki sąsiady swoje i na wszytki przyjaciele swoje / uczynić gody wszytkim sąsiadom swoim i wszytkim przyjacielom; flebat igitur mater eius inremediabilibus lacrimis* (10, 4) → *Plakała [...] z nieutulonemi łzami / Plakała [...] nieutulonemi łzami; tulit itaque Tobias ex felle illo* (11, 4) → *wziął Tobiasz żółc onę / wziął Tobiasz z żolci onej; sub chi-rografo* (1, 17) → *pod własnym ręki zapisem / pod własnej ręki zapisem; beneficiis eius* (12, 2) → *za dobrodziejstwa / za dobrodziejstwo; victum [...] deferebat* (2, 19) → *pożywienie [...] przynosiła / pożywienia [...] przynosiła; non enim delectaris in perditionibus nostris* (3, 22) → *nie kochasz się w zatraceniu naszym / nie kochasz się w zatraceniach naszych*.

Większość przykładów ponownie wskazuje na zgodność ze źródłem późniejszych edycji *Tobiasza*.

Istotniejsze, jakkolwiek stosunkowo nieliczne, różnice jakościowe zachodzą natomiast na poziomie konstrukcji zdań. Świadczą one o zmaganiu się redaktorów z nietypową dla polszczyzny, zatem dającą pole do manewrów językowych, składnią łacińskiego źródła. Najwięcej rozbieżności odnotowano w miejscach wystąpienia konstrukcji określających relacje czasowe, w tym przy próbach oddania zdań podrzędnych okolicznikowych czasu i składni *ablativus absolutus* (np. *cumque occultasset corpus* (2, 5) → *A pochowawszy ciało / A gdy okrył ciało; cum vero sol occubisset* (2, 7) → *Po zaściu tedy słońca / Po zachodzie tedy słońca; completis itaque annis centum duobus sepultus est* (14, 2) → *A gdy się wypełniły sto i dwie lecie pogrzebion jest / A gdy wypełniwszy lata sto i dwie lecie pogrzebion jest*); pojedyncze zmiany pojawiły się przy próbie tłumaczenia nietypowej dla polszczyzny rekcji (np. rzeczownika *nuntius* ‘posłaniec’ z genetivem: *mittam nuntium salutis de te ad Tobiam patrem tuum* (10, 8) → *poślę posła do Tobiasza ojca twego ktory mu powie o zdrowiu twym / poślę posła zdrowia o tobie do Tobiasza otca twego*), zdań rozpoczynających się od zaimka (*cui Tobias ait* (5, 9) → *Tobiasz rzekł jemu / Ktoremu Tobiasz rzekł*). Zarejestrowano również wprowadzenie do edycji z 1539 roku polskiego odpowiednika konstrukcji *accusativus cum infinitivo*, choć brak jej w tekście łacińskim (*ego sanum ducam et sanum tibi reducam filium tuum* (5, 20) → *ja poprowadzę i zdrowego bić przyprowadzę sina twego / ja zdrowego poprowadzę i zdrowego tobie przyprowadzę syna twego*).

2. Różnice ilościowe

Wypada następnie zauważyć, że wielokrotnie dochodzi między edycjami do rozbieżności ilościowych (około 40 razy). Co istotne, różnice te stymulowane są niemal bezwyjątkowo tekstem łacińskim, przy czym ponownie w zgodzie z ilościowym ukształtowaniem źródła pozostają zwykle edycje druga i trzecia, np. *Tobias sepeliebat corpora eorum* (1, 21) → *Tobiasz pochował ustawicznie ciała ich / Tobiasz pochował ciała ich; multi diligebant eum* (1, 23) → *wiele ludzi pogańskich miłowali go / wiele ich miłowali jego; sepeliret eum* (2, 4) → *schował ono ciało / schował jego; sepelivit eum* (2, 7) → *pochował onego umarłego / pochował go; Deo* (2, 14) → *Panu Bogu / Bogu; mox ut ingressi* (3, 8) → *skoro weszli / skoro jedno weszli; interfecit* (3, 9) → *złośliwa morderko / morderko; aut ego indigna fui illis aut illi mihi forsitan digni non fuerunt* (3, 19) → *albo ja niegodną była albo oni podobno mnie niegodni byli / albo ja niegodną była onych albo oni podobno mnie niegodni byli; si in probatione fuerit coronabitur* (3, 21) → *jesli w zasmuceniu będzie wyswobodzon / jestli w trapieniu będzie, będzie wyswiebodzon; pete ab eo ut* (4, 20) → *proś żeby / proś od niego żeby; quem dum illi ostenderis* (5, 3) → *ktory jemu ukażesz / ktory gdy jemu ukażesz; ne forte sollicitum te reddam* (5, 18) → *żebychci trudności nie zadał / żebychci podobno trudności nie zadał; et dixit ei angelus* (6, 4) → *I rzekł anioł / I rzekł jemu anioł; quod cum fecisset* (6, 6) → *Co gdy to udziałał / Co gdy udziałał; preces et lacrimas* (7, 13) → *modlitwy i też*

lzy / modlitwy i lzy; ut foderent sepulchrum (8, 11) → *żeby ukopali doł jemu / iżeby ukopali doł; quae possidebat Raguhel* (8, 24) → *co miał on Raguel / co miał Raguel; osculati sunt eam et dimiserunt ire* (10, 12) → *pocałowali ją i puścili ją żeby szła / pocałowali ją i puścili żeby szła; tulerunt eum in partem* (12, 5) → *na stronę go wzięli sami z sobą / wzięli jego na stronę; coram omnibus viventibus* (12, 6) → *przed wszystkim stworzeniem / przed wszystkim żywym stworzeniem; eum ducam et reducam ad te* (5, 15) → *poprowadzę i przyprowadzę go zasię do ciebie / poprowadzę i przyprowadzę jego do ciebie; coepit autem contristari nimis ipse* (10, 3) → *począł się smęcić bardzo / począł się smucić bardzo on.*

Daje się zaobserwować, że redaktor edycji pierwszej dodał leksemy, które mogły ułatwić czytelnikowi podążanie za treścią *Tobiasza*. Na wyobraźnię czytelniczą działają m.in. substancywizacje (np. *Tobiasz grzebał ciała pobitych ludzi* ← *corpora occisorum, ono ciało* ← *eum* oraz *onego umarłego* ← *eum*), a także naddane nad teksem łacińskim leksemy oceniające (choć poświadczenia są tu jednostkowe). Aby uwypuklić hańbę Sary, w usta służącej włożone zostaje wyzwisko spotęgowane przymiotnikiem *interfectrix* → *złośliwa morderka* (3, 9); upór *Tobiasza* w grzebaniu zwłok podkreśla przysłówek *Tobias sepeliebat corpora eorum* → *Tobiasz pochował ustawicznie ciała ich* (1, 21). Podobną funkcję pełnią również inne wprowadzone do przekładu leksemy (zwykle rzeczowniki i zaimki) – nieobecne w odnośnych miejscach w tekście źródłowym: przypominają fabułę i ujednoznaczniają przekaz. Gdy na przykład mówi się o kopaniu dołu, redaktor edycji z 1539 roku dodaje zaimek *jemu*, jednoznacznie odsyłający do osoby *Tobiasza*. Gdy *Tobiasz* traci wzrok, redaktor tworzy ciąg przyczynowo-skutkowy przez wprowadzenie partykuły *tak* (*a tak oslnął*), która wyraźnie spina to zdarzenie z wcześniejszym (*spiącemu ciepłe łajna upadły na oczy*). Wdzięczność *Raguela* względem Boga uwypukla partykuła *też* – Bóg przyjął bowiem jego *modlitwy i też lzy* (*preces et lacrimas*). Żeby dowieść szczególnego szacunku względem *Tobiasza*, zamieszcza się informację, że był on miłowany przez *wiele ludzi pogańskich*, a nie tylko przez *wiele* (*multi diligebant eum* (1, 23) → 1539: *wiele ludzi pogańskich miłowali go / 1540 + 1545: wiele ich miłowali jego*). Wskazane elementy redakcji językowej nie mają potwierdzenia w tekście łacińskim.

Tymczasem redaktorzy z oficyny Heleny Unglerowej oraz Marka Szarfenberga w swych działaniach zmierzających do usuwania lub dodawania leksemów pozostają na ogół w zgodzie z podstawą tłumaczenia. O czujności tych redaktorów świadczy m.in. wprowadzenie partii obecnych w źródle, a pominiętych w edycji z 1539 roku, np.: *faciem meam converto ad te oculos meos converto* (3, 14) → *oblicze moje podnaszam / oblicze moje obracam do ciebie oczy moje podnaszam; genus quaeris mercennarii an ipsum mercennarium qui cum filio tuo eat* (5, 17) → *rodzaju dowiadujesz się najemnikowego który z twoim synem ma idź / rodzaju dowiadujesz się najemnikowego czyli samego najemnika który z twoim synem ma idź; tunc hortatus est virginem Tobias dixitque ei* (8, 4) → *Tedy pannie Tobiasz rzekł / Tedy napominał pannę Tobiasz i rzekł jej.*

Nie da się jednak nie zauważyć, że wierność tekstowi łacińskiemu skutkuje niekiedy sztucznością języka (niewyczuwalną w tych samych partiach edycji pierwszej), zdradzającą

przekładowy charakter tekstu, np. *et suscipiens osculatus est eum cum uxore sua* (1, 11) → *przywitawszy z żoną swoją pocałował go / przywitawszy jego pocałował go z żoną swoją; coepit autem contristari nimis ipse* (10, 3) → *począł się smęcić bardzo / począł się smucić bardzo on; post multum vero temporis* (1, 18) → *Potym / Po wiele tedy czasu; et cum haec dixisset ait* (7, 3) → *A to wyrzekł / A to wyrzekłszy rzekł*. Ostatni cytat ilustruje dodatkowo wprowadzenie do tekstu jednego z wyznaczników stylu biblijnego – konstrukcji z imiesłowem opisowym (*participium graphicum*)¹⁸.

Podsumowanie

Po przebadaniu materiału i konfrontacji wszystkich zaistniałych między polskimi edycjami *Tobiasza* rozbieżności – jakościowych oraz ilościowych na poziomie leksyki i składni – z wersją łacińską można jednoznacznie stwierdzić, że w *Tobiaszu* Unglerowej (a za nim w *Tobiaszu* Marka Szarfenberga) dokonana została redakcja prowadząca do ograniczenia odstępstw od tekstu źródłowego. Niekiedy stało się to ze szkodą dla polszczyzny zabytku, ponieważ przez niektóre zdania, choć poprawne i zrozumiałe, przebija wyraźnie gramatyka łacińska, zdecydowanie mniej odczuwalna w edycji pierwszej. W efekcie edycje z 1540 i 1545 roku realizują wzorzec przekładu werbalnego – zarówno pod względem liczby słów, jak też kolejności ich występowania. Ze ścisłego podążania za łacińskim źródłem rezygnuje się z reguły tylko wówczas, gdy obce konstrukcje składniowe nie miały idealnych odpowiedników w polszczyźnie.

Technika tłumaczenia, widoczna zwłaszcza w *Tobiaszu* Unglerowej i Marka Szarfenberga, silnie nawiązuje do średniowiecznej tradycji przekładowej *verbum pro verbo*, wypracowanej m.in. przed tłumaczy psalterzy floriańskiego czy puławskiego, a obecnej w wydanym w 1532 roku przez Wietora na podstawie XV-wiecznego rękopisu *Psalterzu krakowskim*¹⁹. Tymczasem edycja Macieja Szarfenberga, odznaczająca się nieco większą swobodą wobec źródła, pozostaje w zgodzie z tendencjami translatorskimi rodzącymi się pierwszej połowie XVI wieku. W odróżnieniu od przekładów średniowiecznych dążenie do oddania sensu oraz do poszanowania reguł języka docelowego zaczęło wówczas dominować nad potrzebą zachowania określonej puli i porządku słów. Z tego powodu edycję Macieja należy uznać na nowocześniejszą pod względem techniki translatorskiej od edycji Unglerowej i Marka Szarfenberga. Tym samym wypada zweryfikować sąd Estreichera,

¹⁸ Danuta Bieńkowska, *Polski styl biblijny* (Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2002), 119–212; Marzena Szurek, *Z dziejów polszczyzny biblijnej. Biblia Wujka (1599) a Biblia gdańska (1632)* (Kraków: Collegium Columbinum, 2013), 123–126, Danuta Kowalska, *Sztuka słowa Mikołaja Reja. Studium stylistycznojęzykowe „Psalterza Dawidowego”* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013), 230–231.

¹⁹ Ewa Woźniak, *Słownictwo i frazeologia „Psalterza krakowskiego” (1532) na tle ówczesnych przekładów biblijnych* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002), 144–148.

który w *Bibliografii staropolskiej* odnotował, że edycja z 1545 roku ma „Tekst wygładzony w porównaniu do pierwszego wydania”²⁰ (do druku Unglerowej Estreicher nie miał dostępu). „Wygładzenie” języka idzie bowiem w parze z rezygnacją ze ściśle werbalnej techniki przekładu, nie zaś z hołdowaniem jej.

Wydobyte z trzech zabytków fakty językowe prowadzą do wniosku, że redaktor *Tobiasza* z 1545 roku opierał się na wydaniu Unglerowej z 1540 roku; z kolei redaktor działający na zlecenie Unglerowej zapewne nie posiłkował się edycją z 1539 roku²¹. Za słusznością tej hipotezy przemawiają co najmniej dwa argumenty. Pierwszym jest zarejestrowany błąd (*te* → 1540 + 1545: *rybie*), który nakazuje wątpić, że gdyby redaktor edycji drugiej dysponował wersją poprawną (1539: *tobie*), celowo dokonałby niefortunnej korekty, zmieniającej sens źródła, zwłaszcza że w całym wydaniu dążył do dochowania mu wierności. Redaktor edycji trzeciej błąd ten powtórzył. Drugi argument stanowi spowodowana zabiegami językowymi subtelną zmianą techniki przekładu obserwowana w kolejnych wydaniach. Jej kierunek jest bowiem niezgodny z tendencjami translatorskimi epoki, które zmierzały do zrywania z typową dla średniowiecza werbalną podległością wobec źródła – Biblii. W *Tobiaszu* z 1539 roku obserwuje się więcej swobody niż w wydaniach kolejnych.

Wydaje się zatem prawdopodobne, że wydania *Tobiasza* z 1539 oraz 1540 roku stanowią dwie odrębne produkcje, a redaktorzy działający na zlecenie Macieja Szarfenberga oraz Heleny Unglerowej otrzymali niezależnie do obróbki językowej ten sam rękopis. Kwestią wymagającą rozstrzygnięcia pozostaje czas jego powstania oraz proveniencja.

Bibliografia

Źródła

[Anonim]. *Tobiasz patriarcha Starego Zakonu z łacińskiego języka na polski nowo a pilnie przełożony*. Kraków: Maciej Ostrogórski (Szarfenberg), 1539.

[Anonim]. *Tobiasz z łacińskiego języka na polski przełożony*. Kraków: Helena Unglerowa, 1540.

[Anonim]. *Tobiasz z łacińskiego języka na polski przełożony*. Kraków: Marek Szarfenberg, 1545.

Belcarzowa, Elżbieta. *Polskie i czeskie źródła przekładu Biblii Leopolicy*. Kraków: Lexis, 2006.

Bieńkowska, Danuta. *Polski styl biblijny*. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2002.

Bieńkowska, Danuta. „Szeregi wyrazowe w przekładzie Biblii Leopolicy (z problemów kształtowania się synonimii staropolskiej)”. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Językoznawczego*, 39 (1994): 7–15.

Estreicher, Karol. *Bibliografia staropolska*, t. XXXI: T. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936.

²⁰ Karol Estreicher, *Bibliografia staropolska* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936), t. XXXI: T, 181.

²¹ Anna Lenartowicz-Zagrodna, „O trzech edycjach Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku”, *Wrocławski Przegląd Teologiczny* (2019) [w druku].

- Hetzenauer, Michael, red. *Biblia Sacra vulgatae editionis: Sixti V Pont. Max. Iussu Recognita et Clementis VIII Auctoritate Edita*. Ratyżbona–Rzym: Sumptibus et typis Friderici Pustet, 1914. Dostęp 18.09.2018. <http://www.sacredbible.org/vulgate1914>.
- Kowalska, Danuta. *Styl „Psalterza floriańskiego” na tle porównawczym*. Łódź: Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, 2003.
- Kowalska, Danuta. *Sztuka słowa Mikołaja Reja. Studium stylistycznojęzykowe „Psalterza Dawidowego”*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2013.
- Lenartowicz-Zagrodna, Anna. „O trzech edycjach Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku”. *Wrocławski Przegląd Teologiczny* (2019) [w druku].
- Mayenowa, Renata i in., red. *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. I–XXXVI. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 1966–. Dostęp: 24.09.2018. spxvi.edu.pl.
- Pietkiewicz, Rajmund. *Biblia Polonorum. Historia Biblii w języku polskim*. T. I: *Od początku do 1638 roku*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 2016.
- Pietkiewicz, Rajmund. „«Hebraica veritas» in the Brest Bible”. *Reformation and Renaissance Review* 17 (2015), 1: 44–62.
- Pietkiewicz, Rajmund. *W poszukiwaniu „szczyrego słowa Bożego”. Recepcja zachodnio-europejskiej hebraistyki w studiach chrześcijańskich w Rzeczypospolitej doby renesansu. Rozprawy Naukowe PTW we Wrocławiu*, 86 (2011).
- Plezia, Marian, red. *Słownik lacińsko-polski*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. T. I–V.
- Sokołowska, Teresa. *Funkcje składniowe imiesłowów nieodmiennych w języku polskim XVII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, 1976.
- Szurek, Marzena. *Z dziejów polszczyzny biblijnej. Biblia Wujka (1599) a Biblia gdańska (1632)*. Kraków: Collegium Columbinum, 2013.
- Umińska-Tytoń, Elżbieta. „Kadź czyli zolnica. Z zagadnień stylu prozy użytkowej”. W: *Studia z historii języka polskiego i stylistyki historycznej ofiarowane Prof. Halinie Wiśniewskiej na 50-lecie Jej pracy naukowo-dydaktycznej*, red. Czesław Kosyl. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2001, 225–230.
- Urbańczyk, Stanisław, red. *Słownik staropolski*. T. I–XI. Wrocław–Warszawa–Kraków: IJP PAN, 1953–2002.
- Weber, Robert, Roger Gryson, red. *Biblia Sacra Vulgata. Editio quinta*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 2007. Dostęp 18.09.2018. www.bibelwissenschaft.de/online-bibeln/biblia-sacra-vulgata.
- Woźniak, Ewa. „O funkcji szeregów synonimicznych w dawnych polskich tekstach prawnych”. *Poradnik Językowy*, 7 (2018): 75–84.
- Woźniak, Ewa. *Słownictwo i frazeologia „Psalterza krakowskiego” (1532) na tle ówczesnych przekładów biblijnych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002.
- Zarębski, Rafał. „Nagromadzenia leksemów współfunkcyjnych jako element stylu XVI-wiecznej prozy pamiętnikarskiej (na materiale diariusza Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła)”. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Językoznawczego*, 61 (2015): 281–296.
- Zarębski, Rafał. „Szeregi synonimiczne w badaniach stylistycznego zróżnicowania dawnej polszczyzny (na przykładzie *Podróży do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu* M.K. Radziwiłła «Sierotki»)”. W: *Staropolskie Spotkania Językoznawcze*. T. 1: *Jak badać teksty staropolskie*, red. Tomasz Mika, Dorota Rojszczak-Robińska, Olga Stramczewska, Poznań: Wydawnictwo Rys, 2015, 231–245.

Zależności językowe między trzema edycjami Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku (zjawiska leksykalne i składniowe)

Streszczenie

Mimo licznych badań językoznawczych prowadzonych nad dawnymi przekładami całej Biblii lub jej pojedynczych ksiąg nadal nie mamy pełnej wiedzy o zależnościach między nimi. Jedną z ksiąg, która do tej pory nie doczekała się językowych analiz, jest wydany po raz pierwszy przez Macieja Ostrogóskiego w 1539 roku *Tobiasz patriarcha Starego Zakonu z łacińskiego języka na polski nowo a pilnie przełożony* anonimowego autora. Przekład ukazał się ponownie w oficynie Heleny Unglerowej w roku 1540 oraz u Marka Szarfenberga w 1545 roku. Trzy edycje, choć bardzo do siebie zbliżone, nie są jednakowe. Celem opracowania było zbadanie, w jakiej relacji pozostają względem siebie trzy wczesnorenesansowe druki tej księgi biblijnej. Analiza materiału wykazała, że o ile edycje druga i trzecia stanowią ciągłość wydawniczą (redaktor edycji trzeciej pracował na wydaniu Unglerowej), o tyle pierwsza i druga powstały niezależnie od siebie. Stąd należy wnosić, że istniał jakiś wcześniejszy, być może piętnastowieczny, rękopis, który w drukarniach Ostrogóskiego oraz Unglerowej przeszedł odrębny proces obróbki językowej.

Linguistic interdependence between three editions of the Book of Tobit from the first half of the 16th century (lexical and syntactic phenomena)

Summary

In spite of numerous linguistic research into ancient translations of the Bible (in its entirety or its particular parts), there is still lack of full knowledge of the interdependence between its components. One of the Biblical components, which so far has not been linguistically analysed, is *Tobiasz patriarcha Starego Zakonu z łacińskiego języka na polski nowo a pilnie przełożony* [translation of the Book of Tobit into Polish], by an anonymous author, for the first time edited by Maciej Ostrogórski in 1539. That translation was published again by Helena Unglerowa in 1540 and in 1545 by Marek Szarfenberg. These three editions, although very similar, are not identical. The article was expected to answer the question what kind of relation links the three editions. The analysis has revealed that editions number two and three are an editorial continuity (the editor of the third edition used the Unglerowa edition), whereas editions number one and two were published independently. Hence, it is justified to assume that there was an earlier – maybe 15th century – manuscript, which must have undergone a separate process of linguistic treatment in the printing houses of Ostrogórski and Unglerowa.

Cytowanie

Lenartowicz-Zagrodna, Anna. Zależności językowe między trzema edycjami Księgi Tobiasza z pierwszej połowy XVI wieku (zjawiska leksykalne i składniowe). *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 18 (2019): 191–204. DOI: 10.18276/sj.2019.18-13.